

ПІДХОДИ ДО ВІДБОРУ ТЕРМІНІВ У ПРАКТИЦІ ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ДЛЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЦІЛЕЙ У ВТНЗ

У статті визначено засоби відбору високочастотної термінології у словник-мінімум для забезпечення професійно орієнтованого читання та спілкування.

Ключові слова: класифікація термінів, термінологічний словник-мінімум, слово-сполучення, автентичність, іноземна мова для спеціальних цілей.

Жорстка конкуренція на ринку праці, розширення наукових і ділових контактів із зарубіжними країнами зумовлюють високі вимоги до ВТНЗ, зокрема, які мають забезпечити підготовку інтелектуальної технічної та наукової еліти, яка вільно спілкується іноземними мовами не тільки на побутові, а й на професійно орієнтовані теми. Формування вмінь вільно викладати свої думки в іншомовному спілкуванні – це найважливіша мета іншомовної підготовки у ВТНЗ, спрямованої на інтеграцію наших спеціалістів у міжнародну інженерно-технічну та наукову спільноту. Одним із важливих чинників іншомовного професійно орієнтованого спілкування є опанування знаннями фахової терміносистеми як засобом отримання та передачі практичної значущої інформації, що є основою професійно орієнтованої комунікації.

Мова термінів, крім свого головного призначення – комунікації, є відображенням стану терміносистеми певної галузі знань. Студентам для ефективного читання та репродукування інформації із фахової літератури необхідно мати багатий словниковий запас, тому під час навчання іноземної мови для спеціальних цілей важливу роль відіграє складання високочастотного термінологічного словника-мінімуму, який забезпечує студентів ефективними інструментами для продукування професійно орієнтованих висловів, а формування і збагачення активного та пасивного термінологічного словника студентів є важливим методичним завданням.

Проблеми навчання студентів ВТНЗ іншомовним професійним термінам розглядалися в працях О. Долматовського, Є. Кузнецова, З. Кузьменко, О. Мирошниченко, М. Мак-Карти, Д. Наннена, О. Петрашука, А. Питерса, Н. Саєнко та багатьох інших дослідників. Методологічні засади вивчення термінології в мовознавстві пов'язані з іменами О. Ахманової, Т. Бадія, Є. Вюстера, С. Гриньова, С. Гурського, В. Даниленка, Дж. Загер, Т. Канделакі, Т. Кияка, Н. Котелової, Д. Лотте, В. Лейчика, Г. Мельникова, О. Реформатського, С. Шелова та інших учених.

Але, як показує практичний досвід, у повному обсязі теоретичні і практичні питання організації роботи студентів з термінологічною лексикою в професійно орієнтованому навчанні ще не знайшли свого належного вирішення. Зокрема, у викладанні іноземної мови для спеціальних цілей у технічному університеті необхідно вирішити питання щодо відбору термінологічної лексики, характерної для конкретної підмови спеціальності. Усе це зумовлює актуальність цієї проблеми.

Метою статті є визначення засобів відбору високочастотної термінології для складення словника-мінімуму в певній сфері науки або техніки.

Уміння розрізняти в автентичному іншомовному тексті терміни входить до вимог, які висуває, наприклад, освітньо-професійна програма з прямої підготовки 6.051001 “Метрологія та інформаційно-вимірвальні технології”, де вказано, що в результаті вивчення дисципліни “Іноземна мова” бакалаври повинні “уміти працювати з оригінальною літературою за фахом; мати навички роботи зі словником (читати транскрипцію, розрізняти пряме й переносне значення слів, знаходити переклад фразеологічних одиниць); володіти основною іншомовною термінологією спеціальності, знати іншомовні еквіваленти основних слів і виразів професійної мови”. Зрозуміло, що, перш ніж навчати студента розрізнення іншомовних термінів, викладач повинен знати найважливіші категорії термінологічної лексики, характерної для конкретної підмови спеціальності.

Як відомо, робочий словник фахівця окремої галузі містить загальноновживану лексику, професіоналізми та наукові терміни (вузькоспеціальні, загальнонаукові, такі, що зустрічаються в суміжних галузях).

Більшість дослідників визнає, що термінологічність є інформативним ядром лексики наукової мови. Під терміном, зазвичай, розуміється мовний засіб вираження спеціального поняття, хоча єдиного загальноприйнятого визначення терміна досі немає. Термін фіксує наукові знання про властивості об’єкту, розкриває його істотні ознаки. Д. Лотте [6, с. 57] ще в 30-х рр. ХХ ст. висунув та обґрунтував такі вимоги до терміна: незалежність від контексту, точність і лаконічність, однозначність, вмотивованість, простота, системність.

Т. Кияк називає терміни найбільш часто вживаними мовними одиницями професійного тексту та підкреслює, що функціонування професійної мови зумовлюється чітко окресленою термінологією [4, с. 77].

Для лінгвістичної нормалізації термінології принципове значення, на думку Т. Кияка, має відмежування термінів від нетермінів, оскільки зазначені нетерміни не володіють прямим мовним походженням, не мають понятійності, їхні функції аналогічні функціям власних імен [4, с. 77]. За визначенням І. Арнольда, терміни відрізняються від загальноновживаних слів тим, що мають дефініцію, яка розкриває найбільш суттєві ознаки спеціальних понять [1, с. 84].

Багато авторів, які досліджували терміни, здійснювали спроби класифікувати ці одиниці. Наприклад, Т. Кияк вважає, що лексичний склад тексту професійної мови включає як загальнонаукові лексичні одиниці та вузькоспеціальні терміни, так і професіоналізми, номенклатуру, жаргонізми та загальноновживану лексику [4, с. 77].

М. Мостовий [7, с. 191–192] поділяє термінологію на номенклатуру (сукупність спеціальних термінів-назв, які вживаються в окремій фаховій діяльності), професіоналізми (дублети науково-технічних термінів, які не становлять замкнутої системи і визначають спеціальні поняття, знаряддя або продукти праці, виробничі процеси; їм притаманні чіткий місцевий характер і деяка емоційність) і торговельні знаки, або пароніми (враховують, зокрема, семантичні, аналогові та інші особливості слова, що залучаються до назви фірми).

В основі системності термінів і терміносистем лежить принцип класифікації. Класифікація трактується як процедура регулярного логічно правильного поділу різних понять предметної сфери за різними принципами або як результат цієї процедури. Важливим є визначення тих ознак, за якими терміни відокремлюються від інших лексичних одиниць певної мови, а потім за цими самими принципами велика кількість термінів членується за типами. У класі наукових та технічних термінів розрізняють загальнонаукові, загальнотехнічні та вузькоспеціалізовані терміни, які надалі можна класифікувати за сферами знань і діяльності. Згідно з різними класифікаціями, терміни групують за змістом, мовною формою, функціями та іншими принципами.

Д. Лотте [6, с. 95–96] визначив *предмети, процеси (явища), властивості та величини* як найважливіші категорії. За класифікацією Т. Канделакі, терміни за категорією поділяються на: предмет, процес, стан, режим, властивості, величини, одиниці вимірювань, науки та галузі, професії та заняття [3, с. 32].

Відомі американські дослідники К. Кеннеді і Р. Боліто [9, с. 56–58] розрізняють такі категорії для навчання технічної термінології:

- технічні аббревіатури, символи і формули;
- субтехнічна термінологія – слова, що не є безпосередньо частиною окремої технічної галузі, але зустрічаються в науково-технічних текстах: *conversion, dense, isolation*;
- високотехнічна термінологія – слова, що мають близький тематичний взаємозв'язок і належать до певної технічної галузі.

А. Коваленко [5, с. 258] звертає увагу на те, що всі терміни об'єднуються в термінологічні системи, які виражають поняття однієї галузі знань. У кожній термінологічній системі утворюються певні групи, для яких загальним є їх належність до класу предметів, процесів, властивостей тощо. Він поділяє терміни за їх будовою на: *прості*, які складаються з одного слова (*lubricate, viscosity*); *складні*, які складаються з двох слів і пишуться разом або через дефіс (*viscoelastic, fly-wheel*); *терміни-словосполучення*, які складаються із декількох компонентів (*fuel tank*).

Терміни-словосполучення, у свою чергу, класифікуються на терміни-словосполучення, компонентами яких є самостійні слова, які можуть вживатися окремо та зберігають своє значення (*film thickness*); терміни-словосполучення, які складаються із технічного терміна та загальноживаної лексики (*dry contact*); і терміни-словосполучення, в яких обидва компоненти є загальноживаною лексикою, і тільки сполучення цих слів є терміном (*heavy construction equipment*).

Згідно з іншою важливою для методиста з практичного погляду класифікацією (Н. Васильєва, Н. Подольська, А. Суперанська) [8, с. 130–137], терміни поділяються на *терміни-слова* (*concrete, engine*); *терміни-словосполучення*, серед яких розрізняють вільні словосполучення, де кожний компонент є терміном, що може вступати в двосторонній зв'язок; пов'язані словосполучення, де ізольовано взяті компоненти можуть і не бути термінами, а в поєднанні утворюють термін-словосполучення (*fresh metal*); і *багатокомпонентні терміни* (*engine over-speed converter*).

На наш погляд, ці класифікації є неповними без *аббревіатур*, що вживаються широко і самостійно, без розшифровки (grm, UV). Водночас важко погодитися з тим, що символи і формули є термінами, тому що формули включають як символи, так і цифри, тоді як термін – це, за визначенням О. Ахманової, “слово чи словосполучення спеціальної (наукової, технічної та ін.) мови, яке створене, отримане чи запозичене для точного визначення спеціальних понять і позначення спеціальних предметів” [2, с. 95–96].

Таким чином, вся термінологія за своєю будовою поділяється на:

- *прості* терміни, які складаються з одного слова;
- *складні (багатокомпонентні)* терміни, які складаються з двох та більше слів і пишуться разом або через дефіс;
- *терміни-словосполучення*, які складаються із декількох компонентів;
- *аббревіатури*, що вживаються широко і самостійно.

Терміни-словосполучення класифікуються на:

- терміни-словосполучення, компонентами яких є самостійні терміни, котрі можуть вживатися окремо та зберігають своє значення;
- терміни-словосполучення, які складаються із технічного терміна та загальноживаної лексики;
- терміни-словосполучення, в яких обидва компоненти є загальноживаною лексикою і тільки сполучення цих слів є терміном.

Науково-технічна мова описує технічні об’єкти, характеризує і пояснює природні процеси та явища. Тобто для сприйняття цієї інформації студенту необхідне знання спеціальних термінів, які описують технічні об’єкти (означення, функцію, структуру та форму, класифікацію, застосування, матеріали тощо) та визначають процесові поняття (змінювання об’єктів у часі, пов’язані з ним події тощо). Слід зазначити, що технічна термінологія не є чимось сталим, оскільки відкриваються нові властивості матеріалів, змінюються технології, дизайн тощо.

Завдання викладача полягає у правильному виборі терміна, прийому його перекладу для точної передачі його значення та способу презентації студентам. “У різних галузях техніки “глашатаями” термінологічної культури могли б стати також відповідальні господарські працівники, інженери, автори підручників, посібників та інші представники технічної інтелігенції, котрі достатньо добре володіють одночасно і загальною культурою рідної мови” [4, с. 80].

Лексична одиниця вважається за засвоєну, якщо студент безпомилково розуміє її в іншій мові та правильно вживає у своїй. Продуктивність запам’ятовування багато в чому забезпечується відповідною установкою, яку дає студентам викладач. Методисти рекомендують групувати лексичні одиниці за належністю до частин мови, за словотворчими елементами, тематикою, логіко-змістовим відношенням тощо для того, щоб студенти засвоїли нову лексику в системних зв’язках з іншими словами і в мовленнєвих реалізаціях.

При читанні іншомовної автентичної літератури за фахом студенти повинні вміти не тільки розпізнавати терміни, які становлять рецептивний мінімум, а й розуміти значення незнайомих термінів, що входять до їх по-

тенційного словника. Проте рівень розуміння термінів студентами під час вивчення іноземної мови без спеціального словника досить низький, що можна пояснити складністю розуміння терміна; недостатньо чіткою організацією навчального матеріалу, порушенням спадкоємності між оригінальною літературою і навчальними текстами.

В умовах переходу до європейської кредитово-трансферної системи (European Credit Transfer System) відбір і презентація термінів, а також навчання розпізнавання різних типів термінів мають особливе значення через дефіцит часу, що відводиться на вивчення іноземної мови у ВТНЗ, і тенденцію до збільшення питомої ваги самостійної роботи студентів-бакалаврів в одному кредиті (16 контактних годин і 14 годин самостійної роботи в навчальному плані бакалаврів). Для магістрів і спеціалістів питома вага самостійної роботи ще вище.

Психологами встановлено, що у випадку, якщо кількість слів, які вводяться, перевищує норму, пам'ять перевантажується, знижується обсяг одиниць, котрі запам'ятовуються. Якщо ж кількість слів, що вводяться, занижена і не відповідає можливостям студентів, інтерес до вивчення мови падає, що спричинює зменшення словарного запасу, і, як наслідок, зниження рівня комунікативної компетенції.

Тому перед викладачем іноземної мови постає проблема вибору ефективної стратегії навчання мови для спеціальних цілей з урахуванням різноманітних аспектів, що виходять із його специфічних потреб:

- урахування принципів і критеріїв відбору термінів;
- розпізнавання термінів, характерних для конкретної галузі знань;
- відбір високочастотних термінів; відображення і закріплення в мові нових явищ і реалій техніки, виключення архаїзмів і неологізмів, що не набули поширення;
- визначення кількості термінів, що увійдуть до активного та пасивного вокабуляру, з урахуванням системних об'єднань лексики (синонімів, антонімів, однокорінних слів, груп слів з однаковим словотворчим елементом тощо);
- адекватний переклад термінів або вибір їх коректного контекстуального значення;
- визначення способів ефективної презентації термінів.

Відбір вузькоспеціальних термінів, зазвичай, є досить складним процесом для викладачів іноземної мови, особливо для тих, хто має невеликий практичний досвід роботи з термінами певної підмови. Проте слід пам'ятати, що “сама термінологія диктує свої особливості як у плані різних термінологій (чи то на рівні різних мов, чи то на рівні різних термінологічних сфер), так і в аспекті розрізнення окремо термінології науки і технічної термінології” [4, с. 79].

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна рекомендувати викладачам ВТНЗ під час відбору навчального матеріалу приділяти особливу увагу збереженню його автентичності та насиченості термінологічною лексикою, відмежуванню термінів від нетермінів, найважливішим категоріям термінів (загальнонауковим, вузькоспеціальним термінам і професіоналізмам, номен-

клатурі та загальнонавчальній лексиці). До високочастотного термінологічного словника-мінімуму повинні відбиратися не лише прості терміни, а й терміни-словосполучення, багатокомпонентні терміни та широко вживані аббревіатури. Якщо такий словник буде включати лексику, що є найбільш характерною для певної професійної сфери, необхідною та достатньою для професійно орієнтованого читання та спілкування, він забезпечить студентів ефективними інструментами для продукування професійно орієнтованих висловів.

Постійна увага до цих проблем дасть змогу забезпечити системний підхід, істотно підвищити ефективність засвоєння термінів, розширити словарний запас студентів, що, зрештою, забезпечить більш повноцінне і мотивувальне навчання мови для спеціальних цілей.

Список використаної літератури

1. Арнольд И.В. Основы научных исследований в лингвистике : учеб. пособ. / И.В. Арнольд. – М. : Высш. школа, 1991. –140 с.
2. Ахманова О.С. Очерки по общей и русской лексикологии / О.С. Ахманова. – М. : Государственное учебно-педагогическое издательство министерства просвещения РСФСР, 1957. – 157 с.
3. Канделаки Т.Л. Значение терминов и системы значений научно-технических терминологий / Т.Л. Канделаки // Проблемы языка науки и техники. – М., 1970. – С. 12–92.
4. Кияк Т.Р. Семантичні аспекти нормалізації термінологічних одиниць / Т.Р. Кияк, О.І. Каменська // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка : зб. наук. пр. – Житомир, 2008. – Вип. 38. – С. 77–80.
5. Коваленко А.Я. Загальний курс науково-технічного перекладу : навч. посіб. / А.Я. Коваленко. – К., 2001. – 290 с.
6. Лотте Д.С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов / Д.С. Лотте. – М. : Наука, 1981. – 149 с.
7. Мостовий М.І. Лексикологія англійської мови / М.І. Мостовий. – Х. : Основа, 1993. – 255 с.
8. Суперанская А.В. Общая терминология: Вопросы теории / А.В. Суперанская, Н.В. Подольская, Н.В. Васильева. – М., 1989. – 187 с.
9. Kennedy, Chris; Bolitho, Rod. English for Specific Purposes. – London and Basingstoke : Macmillan, 1984.

Литвиненко Е.В. Подходы к отбору терминов в практике преподавания иностранного языка для специальных целей в ВТУЗ

В статье рассматриваются средства отбора высокочастотной терминологической лексики в словарь-минимум для обеспечения профессионально-ориентированного чтения и общения.

Ключевые слова: классификация терминов, терминологический словарь-минимум, словосочетания, аутентичность, иностранный язык для специальных целей.

Lytvynenko O. Approaches to the selection of terms in the practice of teaching foreign languages for special purposes in the higher technical school

The article deals with the instruments to select high-frequency terminology into a basic terminological vocabulary to provide profession-oriented reading and communication.

Key words: classification of terms, terminological minimum vocabulary, word combinations, authenticity, English for special purposes.